

חנוכה: בין חירות לכבוד

כבני אברהם אבינו שלימד אותנו את מצוות הכנסת אורחים, גם מדורנו על 'פרשת השבוע' מכניס השבת אורח, את חג החנוכה. חנוכה מייצגת את מלחמת העצמאות של עם כנגד אחת האימפריות, גדולות וקטנות, שגרמו לטרגדיות נוראות בהיסטוריה האנושית. היא מלחמת עצמאות, אך היא גם ביטוי מופלא, אולי ראשון בהיסטוריה, למאבק לחופש דתי. עוד לפני מרד החשמונאים, עדים אנו למאבק הקולקטיבי הגדול של רבים כנגד האונס הדתי, ל'מרטיריוס', המוכנות למות על קידוש השם ולא לעזוב את האמונה. אלה הם מוקדי היסוד של חג החנוכה. כאן רוצה אני לעסוק במוקד נוסף, חנוכה כסמל למאבק הרוחני בין חשמונאים למתייוונים, בין ירושלים לאתונה. הרביזיוניזם הפוסט-מודרני, התעלל בחג החנוכה. הזדהותנו עם החשמונאים, "קנאים פרימיטיביים", "מורדי אור", שנלחמו ב"מתייוונים המתקדמים", הוא, לפי דבריו, מיתוס נוסף שעל דורנו להרוס. אמנם כן, "באנו חושך לגרש", אך על האור והחושך להחליף צדדים.

בין שם ליפת

מה טיבו של העימות בין ירושלים לאתונה? לא עם הפילוסופיה היוונית נלחמו החשמונאים, אלא עם האלילות הקדם-פילוסופית. אכן, השידוך שבין התורה והפילוסופיה הצמיח פירות הילולים בעולם העתיק, ולמרות זאת לא הכל אידיליה רוחנית. קיים היה עימות בין התרבויות, פרשת דרכים בין שם, היהדות ליפת, היוונות. בהגדרת העימות יש חילוקי דעות. אך ללא ספק אחד ממוקדי הקונפליקט נעוץ ביחס לאסתטיקה. חוקי התורה ותוכחת הנביאים מעומתים עם האמנות הפלסטית היוונית, המקסימה את העולם כולו עד עצם היום הזה.

רבי יהודה הלוי, אחד מגדולי האסתטיקנים של השירה, לימד אותנו "אל תשיאך חכמת יוון, שאין לה פרי, כי אם פרחים". אמרה חריפה זו, מלווה אותנו מאות בשנים. עלינו לחפש את הפירות, אך האמנם עלינו לוותר על הפרחים? צדק ר' שמשון רפאל הירש כשנתן תשובה שלילית לשאלה זאת. הוא הפנה אותנו אל הפסוק המתאר את נטיעת עצי גן העדן: "וַיִּצְמַח ה' אֱלֹקִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נִחְמָד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמַאֲכָל" (בר' ב ט). הטבע נוצר על ידי הקב"ה כדי להיות לא רק טוב למאכל, אלא גם "נִחְמָד לְמִרְאָה". "כאן זכה חוש היופי להצדקתו ולהקדשתו", כותב הרש"ר הירש, והוא מוסיף הערה מופלאה הנראית לי בעייתית ביותר: "השמחה ביפי הטבע ובנוי הצמחים תביאנו לשמוח גם ביופי מוסרי. חברה שאינה חסה על היפה, גם האדם יגדל בה פרא". ברקע מהדהדים דברי חז"ל: "יִפְתָּ אֶלֹּהִים לְיִפְתָּ, מִיִּפְתּוֹ שֶׁל יִפְתָּ יִהְיוּ בְּאֵהָלֵי שָׁם" (מגילה ט ע"ב)

מהו כבוד?

ולמרות זאת הקונפליקט קיים. מאז ומתמיד מתווכחים אנו על זכויותיה ומגבלותיה של האמנות, של הציור והפיסול, של התיאטרון, והיום, במיוחד, של הקולנוע. העימות בסוגיה זאת נראה לי כהמשך לעימות העקרוני בין ירושלים לאתונה, בין "בני האור" הדוגלים בחופש, לבין "בני החושך" המאמינים במה שניתן לכנות צנזורה, דהיינו שיש אידיאלים נוספים, לאורם חייבים אנו לשפוט אף את קדושת האמנות. יש פרחים רעילים! יכולנו להתפלמס בסוגייה זאת ברמת הסטרטוספירה, בשפת המומחים ובמושגים פילוסופיים מופשטים. אבל אולי כדאי יותר לחזור אל המציאות הקונקרטית ואל שפת דורנו, כי הפילוסופיה אינה עניין למוסף הספרותי של העיתון אלא לדף השער שלו. הדוגמה המוחשית היא הפולמוס והדיון מסביב לסרט "גינין גינין".

אמנם כן, הצנזורה על הקולנוע מגונה. אך האם הוצאת שם רע איננה תועבה? כיצד לא רואים אנו שהחרות, האידיאל שדורנו כה דוגל בו, מצוי כאן בעימות חזיתי עם הכבוד, כבודו של האדם, עליו מגן לכאורה אחד מחוקי היסוד של מדינת ישראל.

מהו כבוד? כבהרבה מושגים אחרים, אצילות וזילות משמשים ב'כבוד' בערבוביה. מצד אחד, כבוד הוא סמל לסטטוס, מעמדו של אדם המכובד יותר מאחרים. הכבוד מבדיל בין מעמדות, בין האציל ל"עם הארץ". אנו מכבדים נושאי משרות מסוימות על ידי העמידה בפניהם ואף על ידי התקיעה בחצוצרה. עמוק יותר הוא הכבוד המעמדי הבא לידי ביטוי בשפה ובדקדוקה, בצורות השונות של הפנייה לזולת בגוף שלישי יחיד או רבים. אצילה היא השפה העברית אשר סלדה מכך. גם הקב"ה הוא 'אתה', וזה תהילתו! הפנייה בגוף שלישי אל הנוכח נראית לי פגיעה ברוחה של השפה העברית. אך לעינינו היא מתרחשת. יש ואנו מתייחסים לבעלי תפקידים מסוימים. בכבוד של הכבוד, ואנו מכנים אותם: 'כבודו' או 'כבודה'. אנו, הקטנים, זוכים לכך רק במכתבים מאיימים של מוסדות....

זהו הכבוד ההיררכי, בו ניתן לשאול "למי יש יותר כבוד". אכן, חכמי ישראל לימדו אותנו לכבד את מורינו. ואף על פי כן, ראו את החכם האמיתי דווקא כמי ש"מתרחק מן הכבוד ולא רודף אחר הכבוד" (מסכת כלה פרק ח). הכבוד ההיררכי האמיתי, הוא צלם א-להים או אם תרצו צלם אנוש. לכאורה הוא המבדיל בין האדם והחיה. אליבא דאמת, הוא מבדיל בין האדם הישר לרוצח.

אולם, יש כבוד אחר, ועליו חייבים להגן חוקי היסוד. קל להבין בצורה מיידית את זכותנו לחיים ולרכוש. הרבה יותר קשה להבין את הזכות לכבוד. הכבוד היא זכות כפולה: זכותו של האדם על הצורה בה הוא מופיע בעיני-הבשר של הזולת, וזכותו על הצורה בה הוא מצטייר בעיני-רוחו. היפוכו של המרכיב הראשון הוא הבושה. האדם זכאי לשלוט בצורה בה האחר מסתכל עליו. מכאן הזכות לפרטיות ולצניעות, למנוע מהאחר, למשל, את "חרות" המציצנות. אולם, יש מרכיב נוסף לכבוד: זכותו של האדם לדמותו האנושית והמוסרית. בגין כבוד האדם, אומרים, יש להתייחס אף אל רוצחים בצורה אנושית. ייתכן. אך כבוד הוא קודם כל, זכותו של האדם שלא להופיע כרוצח אם הוא איננו פושע. במרכיב

הראשון הזכות לכבוד בא להגן על האדם בפני הבושה, במרכיב השני הוא בא להגן עליו בפני כתם איום אף יותר, הקלון.

אינני יודע, ואיני חייב לדעת, את השיקולים המשפטיים בעניין "גינן ג'נין". ברור לי, שניתן כאן היתר להטיל קלון על בְּנֵי ועל כל מי שמשרת בצה"ל, ובמיוחד על החיילים שהשתתפו במבצע, ששמו את נפשם בכפס, ואף נפלו קרבן, כדי למנוע פגיעה בספק חפים מפשע. מכתמים אותי, ואין מי שיגן עלי. מלאה הארץ משפט, ואני מרגיש חלל ריק. ואת החלל הזה חייבים למלא מחוץ למערכת המשפטית. את החוקים עלינו לשמור, אך את החוקים ניתן לשנות. אם נגד תועבת עלילת הדם יכולה להילחם רק תועבת הצנזורה, תכה התועבה את התועבה. זאת, לאור עובדה נוספת שלא זכתה להבלטה בדיון הציבורי. דברי אלה נכתבים מן המרחקים. וכל מי שמרגיש את המתרחש בחו"ל יכול להעיד שכאשר סרט מעין זה מוקרן בארץ הוא פוגע בכבודי, אך כשהוא מוקרן בחו"ל הפגיעה היא הרסנית. מניין הזכות של "אומן" להדביק עלי אות קין לעיני העמים? למה מגינה המדינה על הפספורט שלו ולא על שמי הטוב?

מאתונה למדנו את עקרונות האמנות הפסלטית. אולם, קיימת אמנות נוספת. בה, מפסל האדם בבשר ובדם את חייו. זאת האמנות על ידה נוצרים "יפה הנפש" האמיתיים. גם יצירות אמנותיות אלו זכאיות לכבוד.